

İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı

10-11 Kasım 2016

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Editör:

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İstanbul 2018

MENÂKİBNÂMELERİN ALEVÎ/BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜ VE KİMLİK OLUŞUMUNDAKİ YERİ

Prof. Dr. Harun YILDIZ¹⁰⁰

Özet

Türkler'in İslamlaşma süreci ile birlikte ortaya çıkmış olan Alevî/Bektaşî anlayış ve kültürü, İslam kültürünün tarihsel gelişimine paralel olarak, önemli ölçüde dinî ve tasavvufî bir karaktere sahiptir. Ülkemizde yaşayan Alevî/Bektaşî toplulukları arasında tarihsel anlamda hakim olan kültür, daha çok sözlü kültür olmasına rağmen, bu toplulukların dinî ve toplumsal yaşamına yön veren bazı yazılı kaynakların olduğu da görülmektedir. Menâkıbnâmeler, bu yazılı kaynaklar içerisinde önemli ve dikkat çekici bir yere sahiptir.

Menâkıbnâmeler'in Alevî/Bektaşî kültürü ve kimlik oluşum sürecinde önemli bir yere sahip olduğu görülür. Hatta Alevî/Bektaşî düşüncesinin temel kurucu metinlerinin, menâkıbnâmeler olduğu bile söylenebilir. Hem geleneksel Alevîlik, hem de Bektaşîliğin tasavvufî karakteri ile temel kurumlarını önemli ölçüde bu metinlerden almış olması, önümüze dikkat çekici bir durum ortaya koyar. Daha çok tasavvufî içeriğe sahip olan bu metinler sayesinde, Hak Muhammed Ali, dört kapı kırk makam, üç sünnet yedi farz, eline diline ve beline sahip olmak gibi önemli dinî/tasavvufî inanç ve değerler, Alevî/Bektaşî anlayışa yüzyıllar boyunca esas karakter ve kimliğini kazandırmıştır.

Alevî/Bektaşî kültürü içinde Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî başta olmak üzere pek çok menâkıbnâme'nin bulunduğu ve bunların Alevî/Bektaşî topluluklar arasında yüzyıllar boyunca adeta birer kutsal metin gibi okunduğu bilinmektedir. Bu yüzden bildirimizde, genel hatlarıyla menâkıbnâmelerin Alevî/Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumdaki yeri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu çerçevede öncelikle menâkıbnâmelerin Alevî/Bektaşî kültür dünyası ile geleneğinde nerede durduğu ve neleri ifade ettiği belirtilecek, arkasından Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî başta olmak üzere Abdal Mûsâ ve Hacı Sultan Velâyetnâmesi gibi önemli menâkıbnâmeler değişik boyutlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alevî/Bektaşî kültürü, Menâkıbnâmeler, Eski Türk kültürü, Vilâyetnâme, Anadolu erenleri.

THE PLACE OF MANÂKIBNÂMES IN ALEVI/BEKTASHI CULTURE AND IDENTITY FORMATION

Abstract

Alevi/Bektashi culture that has emerged in the process of the join of Turks to Islam, has significantly a religious and mystical character in line with the historical development of Islamic culture. Although the dominant culture among the Alevi/Bektashi communities is mostly oral culture historically, it is also a fact that they have some written sources too. These written sources have directed their religious and social life throughout history. Manâkibnâmes have an important and remarkable place among those written sources.

It seems that manâkibnâmes have an important place in Alevi/Bektashi culture and identity formation. Even it can be said that manâkibnâmes is basic founding documents of Alevi/Bektashi identity. So that, both traditional Alevism and Bektashism has taken its mystical character and basic institutions from these texts significantly. Through these texts, the important religious/mystical beliefs and values such as Allah Muhammad Ali, Four gate and fourty station, Three sunna and seven obligatory and having his hand, language and waist, has given its essential character and identity to Alevi/Bektashi understanding over the centuries.

There are most manâkibnâmes in Alevi/Bektashi culture. The most important work among those manâkibnâmes is Manâkib-i Hunkar Haci Bektash Veli. Those manâkibnâmes have been read like a sacred text among Alevi/Bektashi communities for centuries. In our paper, we will try to focus on the place of manâkibnâmes in Alevi/Bektashi culture and identity formation with the general outline. In this framework, firstly it will be discussed the place and role of manâkibnâmes and its functions in Alevi/Bektashi cultural world and tradition. Then it will be dealt with important manâkibnâmes such as, especially Manâkib-i Hunkar Haci Bektash Veli, Saynthood of Abdal Musa and Hacim Sultan with varied dimensions.

Key Words: Alevi/Bektashi culture, Manâkibnâmes, Ancient Turkish culture, Saynthood, Anatolian dervishes.

Giriş

Müslüman dünyada tasavvufî düşünce ve akımların gelişip tarikatların teşekkül etmesiyle beraber (IX-XI. yüzyıllar) sûfîlerle ilgili anlatı ve menkıbeler de yavaş yavaş ortaya çıkmaya ve yazıya dökülmeye başladı. Öncelikle tasavvufî tabakât kitapları ile evliya tezkirelerinde yer alan bu tür menkıbeler, süreç içerisinde yaygınlaşarak hem Müslüman kültürünün bir parçası olmaya, hem de bu kültür içerisindeki değişik toplum kesimlerinin belleğinde kalıcı bir yer edinmeye başladı. Bu menkıbeler halkası, taşların suya atılmasıyla ortaya çıkan ve gittikçe büyüyen haleler gibi, büyüdükçe büyümüş ve her bir sûfnin çevresinde bunlardan meydana gelen mitolojik/efsanevi haleler oluşmuştu. Ortaya çıkan bu durum ne yazık ki, zamanla pek de umulmayan bir gelişmeye, paradoksal biçimde sûfîlerin gerçek hayatları ile tarihsel kişiliklerinin unutulmasına yol açıyordu.¹⁰¹

Tek bir sûfi hakkındaki menkıbeleri toplayan ve *menâkıb*, *menâkıbnâme* bazen de *vilâyet-nâme* şeklinde adlandırılan müstakil eserler, çok muhtemel XII. yüzyılda görülmeye başlanmıştı. Menâkıb kavramı, Arapça menkıbe kelimesinin çoğulu olup “*övünülecek güzel iş, hareket ve davranışlar*” gibi anlamlara gelmektedir. İstilahi anlamda ise menâkıbnâme kavramı, İslam dünyasında din büyükleri ile sûfîlerin hayat hikayeleri, sözleri, özellikleri, çevreleriyle olan ilişkileri, özellikle manevi hüviyetleri ile göstermiş oldukları olağanüstü halleri anlatan eserlerin genel adı haline gelmiştir. Özetle bir sûfi ya da tarikat kurucusunun hayatı, faaliyetleri, kahramanlık ve kerametleri ile menkıbelerini anlatmak amacıyla kaleme alınan eserlere Menâkıbnâme/vilâyetnâme denilmektedir.¹⁰² Daha

101 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., Ank., 2009, s. 46-56; A. Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1997, s. 30-32, 40-42; Süleyman Uludağ, “Osmanlı Dönemi Tasavvuf Düşüncesinin Bazı Temel Kaynakları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfîler*, (Haz. A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 2005, s. 38-41; Haşim Şahin, “Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velayetnameler”, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (Ed. H. İbrahim Bulut), Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya, 2010, s. 358-359.

102 Bkz., Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İst., 1977, s. 350; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst. 1995, s. 517, 564; Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yay., İst., 2003, s. 288, 449; Ahmet Ateş, “Menâkıp”, *İA*, VII, İst., 1988, s. 701-702; Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *DİA*, XXIX, Ank., 2004, s. 112-113; Sünnî dünyada bunlar olurken Şii dünyada da, özellikle Büveyhîler döneminde (932-1062) Şii vaiz, küssacı ve şairler tarafından açık bir şekilde Hz. Ali ile torunlarının övgü, kahramanlık ve kerametleri coşkulu biçimde, kendilerinden geçerek vecd içinde dile getirilmeye başlanmıştı. Böylece Şii dünyada Sünnî dünyadakine eşdeğer biçimde *Menâkıbhânlık* olarak adlandırılabilir bir kurum

çok Arapça ve Farsça, az da olsa Türkçe olarak yazılan bu tür eserler, Müslüman dünyada farklı toplum çevreleri tarafından ilgi görüyor ve okunuyordu.

Türk menâkıbnâme edebiyatının kökleri ve doğuşu, tarihsel olarak ilk Müslüman Türk devletlerinden biri olan Karahanlılar'a kadar gitmektedir. Öyle ki bu edebiyatı, Karahanlılar'ın kurucusu olan Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın hayatını anlatan *Tezkire-i Satuk Buğra Han* ile başlatmak mümkündür. Ardından Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili yazılan menâkıbnâmeler de bu noktada örnek olarak verilebilir. Türk destan geleneği ile ortak yönleri bulunan ve içinde bu gelenekten dikkat çekici izler taşıyan menâkıbnâme edebiyatının değişik örneklerine Selçuklular ve Anadolu beylikleri dönemlerinde rastlanmakla birlikte, bu edebiyat biçimi, Osmanlılar döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde çok değişik tasavvufi gruplara bağlı çevrelerin yazmış olduğu menâkıbnâmeler, her şeyden önce yazıldıkları dönemin canlı ortamını ve genel özelliklerini yansıtır. ¹⁰³ Alevî/Bektaşî geleneğinde bu tür eserler, menâkıbnâme isminden ziyade daha çok vilâyet-nâme ya da velâyet-nâme şeklinde adlandırılır. Bu durum, aslında İslam kültürü içindeki diğer tasavvufi gelenekler göz önüne alındığında, çok dikkat çekici bir özellik arz eder. ¹⁰⁴

Bu bildirimizde, genel hatlarıyla menâkıbnâmelerin Alevî/Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumdaki yeri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu çerçevede öncelikle menâkıbnâmelerin Alevî/Bektaşî düşünce dünyası ile geleneğinde nerede durduğu ve neleri ifade ettiği belirtilecek, arkasından Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî başta olmak üzere Abdal Mûsâ ve Hacı Sultan Velâyetnâmesi gibi önemli menâkıbnâmeler değişik boyutlarıyla ele alınacaktır.

A) Alevî/Bektaşî Düşüncesinde Menâkıbnâmeler

Alevî/Bektaşî geleneğinin, tarihsel ve sosyal gelişimine paralel olarak, önemli ölçüde göçebe ve yarı göçebe toplum kesimlerine dayandığından dolayı, daha çok *sözlü/şifahi bir kültüre* dayalı olduğu dikkate alındığında, menâkıbnâmelerin bu gelenek içindeki yeri daha güzel anlaşılacaktır. Kızılbaz topluluklardaki dinî kültür, yüzyıllar boyunca yazılı kaynaklardan çok şifahi rivayet ve

ortaya çıkıyordu. Bkz., Ahmet Güner, "Büveyhiler Dönemi ve Çok Seslilik", *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, İzmir, 1999, s. 57.

103 M. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 196-213, 224-232; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 42-65; Haşim Şahin, "Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler", s. 359-361.

104 Bu noktada Ocak, şöyle demektedir: "Bektaşî istilahında menâkıbnâme (menkabeler kitabı) yerine genel olarak Vilâyet-nâme (velilik kitabı) teriminin kullanılması ilgi çekicidir. Kanaatimizce bu terim, Bektaşîlik'teki velilik kavramıyla doğrudan alakalı olmalıdır. Velilik, bir çok bakımlardan adeta peygamberliğin devamı gibi telakki olunduğundan bu eserlere "veliliği ispat edici kerametleri toplayan kitap" manasında Vilâyet-nâme denilmiş olması akla yakın görünüyor". Bkz., Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 52.

anlatılara dayalı olduğundan bu topluluklardaki dinî inanç, düşünce ve duygular, "sözlü gelenek" içinde aktarılmış ve bu geleneğe dayalı olarak şekillenen bir toplumsal bellek meydana gelmiştir.¹⁰⁵ Arap kültüründeki İslamiyet öncesi cahiliye dönemini hatırlatan bu durum, eski Türk kültür ve inanışları ile mitolojik bir takım kabullerin, bu çevrelerde İslami bir takım şekiller altında varlığını sürdürmesine de katkı sağlamıştır.

Alevî/Bektaşî çevrelerde bu tarihsel gerçeklik ve bu kültürün sahip olduğu yapısal karakterden dolayıdır ki sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, önemli bir dönüm noktası özelliği taşımış olup ciddi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. XV. yüzyıldan itibaren başladığı gözlemlenen bu önemli süreç, bu çevrelerde çok ciddi ve radikal bir takım değişiklikleri beraberinde getirmişti. Bu süreçte yerel ve bölgesel inançlar, yeniden düzenlenip harmanlanmış; var olan geleneksel dinî kültür, yeni kavramlarla ifade edilerek yeni ve daha otantik bir şekil kazanmıştı. Böylece Alevî/Bektaşî çevrelerdeki geleneksel dinî kültür, kısmen de olsa, daha sağlam bir zemine oturmaya başlamıştır. Bu süreç, göçebe ve yarı göçebe Türkmen çevreleri açısından son derece karmaşık ve sancılı bir niteliğe sahipti. Zira yazı ve yazılı kültür, insan ve toplum bilincini değiştiren en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶ Bu, aynı zamanda kaçınılmaz olan bir süreçti, zira sözlü kültürün gelişimi ve kendini dönüştürmesi açısından da yazıya geçiş bir zorunluluktur.

İşte bu yeni süreçte yazı ve yazılı kültür, geleneksel Alevî/Bektaşî kültürü içerisinde sosyal değişmeyi sağlayan çok önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Değişik boyutları ile önemli ve kalıcı sonuçlara yol açan bu sürecin¹⁰⁷ özellikle XVI. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş kitabî bir kültür oluşturduğu ve yazılı bazı metinler ortaya çıkardığı görülür. Yeni oluşan bu Kızılbaz/Alevî edebiyatı, önemli ölçüde *Buyruklar*, *Menâkıbnâme/Vilâyet-nâmeler*, *Fütüvvetnâmeler*, *Âdâb ve Erkân-nâmeler*, *Hüsniye*, *Kumru (Kenzu'l-Mesâib)*, *Fazîletnâme*, *Makâlât*, *Câvidânnâme*, *Hutbetü'l-Beyân*, *Kitab-ı Cebbâr Kulu* gibi eserler ile *cönk*, *deyiş* ve *nefeslerden* meydana gelmektedir.¹⁰⁸ Bu metinlerin önemli bir kısmı, temelleri sözlü kültüre dayandığından dolayı, yazılı değil şifâhî bir nitelikte olup, ya manzum ya da çoğu kez eski Türk inançları ile mitolojik bir takım unsurların da ka-

105 Sözlü kültür ve sözlü geleneğin genel özellik ve hususiyetleri için bkz., Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yay., İst. 1995, s. 46-96.

106 Bkz., Ong, 97.

107 Bu geçiş süreci ile ilgili olarak bkz., Ahmet Taşgün, "Ayetten Nefese: Alevi-Bektaşî Edebiyatının Oluşumu", *Yol*, XVIII, Ank. 2002, s. 30-31.

108 Bkz., Harun Yıldız, "Anadolu Aleviliği'nin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 30, Ankara, 2004, s. 325.

rıştığı masalımsı, destansı ve menâkıb türü eserlerdir.¹⁰⁹ Önemli ölçüde bu yapılarından dolayı olsa gerek, yazıya aktarılan bu eserlerin, belli bir düzenden yoksun oldukları, dağınık ve özensiz bir biçimde hazırlanmış oldukları görülmektedir.

Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş sürecinin ilk örnekleri olarak ele alınması gereken bu eserler, içerik olarak daha çok inanç ve ibadet anlayışları ile önde gelen bazı tarihsel şahsiyetler ve Alevî/Bektaşî evliyasının yaşamları ile ilgilidir. Bu yüzden tarih boyunca hitab ettikleri çevrelerde çok etkili olmuşlar ve bir bakıma kutsal metin gibi kabul görmüşlerdir. Ayrıca bu eserler, önemli ölçüde müellifi ve yazılış tarihi tam olarak belli olmadığı için anonimleşmiştir. Bu noktada bazılarının yazarları bilinmesine karşılık; bazılarının ise bilinmemekte olup meçhuldür. Yine bu metinlerin çoğu, Anadolu'da yaşayan Kızılbaş ve Bektaşîler tarafından yazılmış olmakla birlikte; azımsanmayacak bir kısmı da, Safevîler tarafından özellikle Anadolu'da Şîîliği yaymak amacıyla yazdırılmıştır. Menâkıbnâmeler, bu eserler içerisinde en özgün ve otantik olan kaynak türünü oluşturmaktadır. Bu yüzden Buyruk gibi önemli bir kaynağın Alevî/Bektaşî geleneğindeki diğer bir adı, *Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık*'tır.¹¹⁰

Alevî/Bektaşî düşüncesinin içinde yeşerdiği İslam kültüründe bir velî ya da bir tarikat kurucusunun hayatı, faaliyetleri ve şahsı etrafında gerçekleşen olağanüstü hal ve kerametleri destansı bir tarzda anlatan menâkıbnâme/vilâyet-nâmeler, aynı zamanda o velînin mensup olduğu kültürel, dinî ve sosyal çevreyi tanımak açısından değerli ve eşi bulunmaz kaynaklardır. Bu yüzden bu tür eserler, bir çok dinî, tasavvufî, sosyal, siyasal ve tarihsel gerçeği içerirler. Yazıldıkları dönemin dinî ve sosyo-kültürel yapısı, düşünce biçimi ve gündelik yaşamı ile ilgili bize önemli bilgi ve malzemeler sunmanın yanında, konu edindiği velînin çevresindeki grupların inanç ve dinî değerleri ile ilgili olarak değerli bilgiler sunarlar. Yine yansıttıkları dönemin dinî, siyasal, toplumsal ve kültürel anlayış ve eğilimlerini bazen diğer kaynaklara göre daha güzel, daha canlı ve daha etkili biçimde ifade ettikleri görülür. İslam öncesi devirlerden gelen dinî ve mistik inançları bol miktarda, gayet usta bir üslup ve halkın anlayabileceği sade bir dille ve görünüşte İslami bir keramet formuna dönüştürerek okuyucusuna aktarırlar. Ayrıca, Türk din ve kültür tarihine dair verdikleri önemli bilgilerin yanı sıra, Anadolu coğrafyası ve Balkanlar'ın fethi, İslamlaşması ve iskânına dair zengin

109 M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, Ötügen Yay., İst. 2003, s. 22.

110 Bkz., *Buyruk*, (Der. Sefer Aytekin), Emek Basım-Yayınevi, Ank., 1958, s. 5-6; yazılı kültüre geçişle birlikte XVI. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Alevî topluluklar tarafından bilinen ve okunan Buyruk nüshaları, Bektaşîlerden ziyade Kızılbaş zümreleri arasında yayılmış olup Anadolu Aleviliğine esas rengini vermiş, inanç esasları ile geleneksel yapının oluşumunda ve oluşan bu yapının korunmasında çok önemli işlevler görmüştür. Bu bakımdan eser, Kızılbaş/Alevî toplulukları için temel bir başvuru kaynağıdır. Bkz., Yıldız, "Anadolu Aleviliği'nin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", s. 328.

malzemeler sunarlar. Yine bu tür eserler, bazen zannedildiği gibi, öyle mizah, eğlenmek ve gülmek amacıyla okunan, rastgele uydurulmuş masallar değildir; aksine gerçek olduğuna inanılan yarı mukaddes metinler olarak kabul edilmiş ve bu yüzden Alevî/Bektaşî çevreler başta olmak üzere hitab ettikleri çevrelerde birer ilmihal vazifesi görmüş ve hâlâ görmektedirler.¹¹¹ Tüm bunlardan dolayı bu tür eserler, önemli birer kültür kaynağı olup diğer tarih kaynakları ile karşılaştırma ve kontrol edilmeleri şartı ile, yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel, siyasal ve hatta iktisadî tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaklardır. Ancak bu tür eserlerin, yapısal özelliklerinin bir yansıması olarak mitolojik/efsanevi bir karaktere sahip olmalarından dolayı tahlil ve tenkitleri zor olup sadece bunlar vasıtasıyla tarihsel bilgi ve gerçeklere ulaşmak bir hayli güçtür. Bu yüzden sağlam bir tarih formasyonu ve bilimsel bir bakış açısıyla bu bilgileri, içinde saklandığı mitolojik malzemeden ayırarak dikkatli bir tenkit ve ciddi bir analitik değerlendirmeden geçirmek gerekir.

B) Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi

Hacı Bektaş Vilâyet-nâmesi, diğer bir adıyla *Menâkıb-ı Hünekâr Hacı Bektaş-ı Velî* isimli eser, Alevî/Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumunda önemli yeri olan menâkıbnâmelerin içinde ilk akla gelenidir. Alevî/Bektaşî geleneği içerisinde çok önemli yeri olan eserlerden biridir. Eserin önemi, her şeyden önce Alevî/Bektaşîliğin kurucu pîri olarak kabul edilen Hacı Bektaş Velî (669/1271)'nin yaşamı ile ilgili rivayet ve menkıbeleri ihtiva etmesinden ileri gelir.

Hacı Bektaş Velî, bilindiği gibi Alevî/Bektaşî geleneğinin dayanmış olduğu en önemli tarihsel şahsiyetlerden biridir. Bu yüzden Hacı Bektaş Vilâyet-nâmesi, ülkemiz Alevî/Bektaşî çevrelerindeki Hacı Bektaş algı ve anlayışını önemli ölçüde etkilemiş olan önemli bir eserdir. Alevî/Bektaşî çevreler, Hacı Bektaş Velî'yi önemli ölçüde vilâyet-nâme'nin sunmuş ve anlatmış olduğu mitolojik çerçevede tanırlar.¹¹² Yine vilâyet-nâme, Alevî/Bektaşî çevrelerde Hacı Bektaş Velî ile ilgili yaygın olan bilgi, rivayet ve inanışların çoğunun ana kaynağını oluştur-

111 Bu tür metinlerin önem ve değeriyle ilgili olarak bkz., Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İst. 1983, s. 3; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 65-69; Orhan F. Köprülü, *Tarihi Kaynak Olarak XIV ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İst., 1953, s. 2-7; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/25, Ank. 1943, s. 421-425; Cahit Öztelli, "İslam'dan Sonra İlk Halk Edebiyatı ve Anadolu'da Meydana Gelen Eserler", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Ank., 1976, s. 344-350; Ocak, "Türk Tarihinin Kaynağı Olarak Bektaşî Menâkıbnâme (Vilâyet-nâme)'lerinin Mahiyeti", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (21-25 Eylül 1981), III, Ank. 1989, s. 1239-1247; Uludağ, "Osmanlı Dönemi Tasavvuf Düşüncesinin Bazı Temel Kaynakları", s. 43-44; Haşim Şahin, "Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnameler", s. 364-366.

112 Ocak, "Hacı Bektaş-ı Velî", *DİA*, XIV, İst., 1996, s. 458.

rir.¹¹³ Bu yüzden bu eser, Alevî/Bektaşî çevrelerde bir çeşit kutsallık kazanarak yüzyıllar boyunca okunmuş ve halen de okunmaktadır.

Vilâyet-nâme, içermiş olduğu mitolojik malzeme ve menkıbe unsurlarına rağmen, Hacı Bektaş Velî'nin tarihsel şahsiyetini aydınlatmamızı sağlayacak oldukça ilginç bilgi ve ipuçlarını bize verir. Ayrıca Hacı Bektaş Velî'nin çevresindeki toplum kesimleri, örnek olarak Ahmed Yesevî (562/1166-67) ile ilişkisi bağlamında Yesevîlik ile ilgili an'ane ve menkıbelerin ülkemizdeki ilk metinlerini ihtiva etmesi açısından eserin önemi büyüktür.¹¹⁴ Bu yüzden ki, Hacı Bektaş Velî'nin tasavvufi kimliğini, Ahmed Yesevî ile ilişkisini, yine Yesevîliğin gerçek mahiyetini ve Yesevîlik ile Bektaşîlik ve Haydarîlik gibi tasavvufi akımlar arasındaki ilişkileri daha iyi anlamaktayız.¹¹⁵ Bu bilgi ve malzemeler, zaman zaman Hacı Bektaş Velî'nin tarihsel şahsiyeti ile tasavvufi kimliğini tespiti yarayacak çok önemli veriler içerdikleri gibi, aynı zamanda yazılmış olduğu dönemin dinî inançları, sosyo-kültürel yapısı ve toplumsal gelenekleri ile ilgili de bize önemli mesajlar verirler. Bu yüzden eser, gerek Hacı Bektaş Velî, gerekse Bektaşîliğin tarihsel gelişimi açısından değerli bilgiler ihtiva eder.¹¹⁶

Vilâyet-nâme'nin müellifi, XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın başlarında yaşamış ve daha çok *Firdevsî-i Tavîl* (*Uzun Firdevsî*) lakabı ile tanınmış olan *Şerâfeddin Mûsâ*'dır.¹¹⁷ Şerâfeddin Mûsâ'nın bu eseri, XV. yüzyılın son çeyreği içinde yazmış olduğu tahmin edilmektedir. Eserin manzum, mensur ve hem

113 Bu çerçevede Alevî/Bektaşî kültür ve geleneğindeki Hacı Bektaş algısı için bkz., Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2016, s. 87-106.

114 Yıldız, "Anadolu Aleviliği'nin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", s. 331.

115 Irène Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitapları, İst., 1998, s. 125; Ocak, "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi", *DİA*, XIV, İst., 1996, s. 472.

116 Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*, s. 25.

117 *Firdevsî-i Rûmî* veya *Uzun Firdevsî* diye de anılan *Şerâfeddin Mûsâ*, Balıkesir'de doğmuş olup eğitimini Balıkesir ve Manisa gibi illerde yerine getirerek çocukluğundan itibaren kendini yetiştirmeye çalışmış, daha sonra ise Bursa ve İstanbul'da yaşamış olan bir Osmanlı muharrir ve şairidir. İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı sultanları ile yakın irtibat kurarak yazmış olduğu eserleri Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezit ve Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. Çok yönlü bir yazar olduğu anlaşılınca Uzun Firdevsî, Vilâyet-nâme'nin dışında en tanınan eseri olan *Süleyman-nâme*'yi Fatih Sultan Mehmet'in emir ve isteği üzerine kaleme alarak eserde Süleyman Peygamber ve çevresinde gelişmiş olan bütün dinî hikaye ve rivayetleri ele almaya çalışmıştır. Ne var ki Fatih'in vefatına bu eser yetmişmiş olup bu yüzden Uzun Firdevsî, eserin önemli bir kısmını II. Bayezid devrinde tamamladığından ona sunmuştur. Kendisine "Uzun" lakabının verilmesinin de, eserinin uzunluğundan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Şerâfeddin Mûsâ, ömrünün son yıllarını memleketi Balıkesir'de geçirmiş olup Süleyman-nâme'nin dışında Vilâyet-nâme, Silahşor-nâme, Seyf-nâme, Dâvet-nâme, Satranç-nâme, Kutb-nâme, Firâset-nâme, Tuhfetü'l-Hâdi, Hayât ü Memât ve Teşhîsü'l-İnsan gibi eserler de yazmıştır. Müellifin Vilâyet-nâme, Süleyman-nâme ve Dâvet-nâme'si üzerinde yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır. Bkz., Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333/1917, II, 357-359; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçök), Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1982, s. 35-37; Gölparlı, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İnkılâp Kitabevi, İst., 1995, s. XXVI; Bekir Biçer, *Firdevsî-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Tablet Yay., Konya, 2006, s. 25-78; Bursalı Mehmed Tahir, "Uzun Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî)", *Türk Yurdu*, IV/75, İst., 1330/1915, s. 37; M. Fuad Köprülü, "Firdevsî-i Tavîl", *İA*, IV, İst. 1977, s. 649-651; Orhan F. Köprülü, "Uzun Firdevsî", *DİA*, XIII, İst. 1996, s. 127-129.

manzum hem mensur olmak üzere değişik nüshaları vardır. Elimizdeki en eski nüsha, 1624 tarihli xolup XVII. yüzyıldan önceye gitmemekte yani, Hacı Bektaş Velî'nin vefatından yaklaşık olarak 200-230 yıl sonra kaleme alınmış olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Bu noktada Abdülbâki Gölpınarlı, eserin en eski nüshasının Hacı Bektaş tekkesinden gelen ve günümüzde Ankara Millî Kütüphane'de bulunan nüsha olduğunu belirtmektedir¹¹⁹ ki, bizim de çalışmalarımızda kullandığımız nüsha budur.¹²⁰ Tüm bu veriler, eserin Hacı Bektaş Velî'nin vefatından sonra kaleme alındığını göstermektedir.

Eser, içerik olarak ana hatlarıyla Hacı Bektaş Velî'nin yaşamı ve Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu noktada öncelikle Hacı Bektaş Velî'nin on iki imamlardan biri olan Mûsâ Kâzım (183/799)'ın soyundan dünyaya gelişi ifade edilir. Böylece onun bir seyyid ailesinin çocuğu olduğu vurgulanır. Bu yurgu, günümüz Alevî/Bektaşî geleneğinde de istisnasız kabul edilir. Ardından Horasan'da geçen çocukluk ve tahsil dönemi ile burada Ahmed Yesevî ve müritleriyle olan ilişkileri anlatılır. Hacca gidişi, değişik yerleri dolaşarak Anadolu'ya gelişi, Sulucakarahöyük'e yerleşmesi, buradaki yaşantısı ile göstermiş olduğu kerametler ve yaşadığı dönemin önde gelen devlet adamları, alimleri, mutasavvıflar ve ahileri ile olan ilişkileri ifade edilir. Bu çerçevede, ayrıca Sulucakarahöyük çevresindeki Türkmenler ve Müslüman olmayan toplum kesimleri ile ilişkileri de anlatılır. Eserin sonlarında ise, Hacı Bektaş Velî'nin vefatı ile birlikte halifelerinin kendisinden sonra İslam'ı yayma faaliyetleri anlatılır. Eserin son kısmında yer alan Hacı Bektaş türbesinin inşası ile ilgili bölümün ise, önemli ölçüde Uzun Firdevsî tarafından kaleme alındığı tahmin edilebilir.

Vilâyet-nâme'ye dikkatli bir şekilde bakıldığında Hacı Bektaş Velî'nin ilk müritlerinin Orta Anadolu'da yaşayan köylüler ile yarı göçebe Türkmen toplulukları olduğu görülür. Yine eserin başında Horasan'da anlatılan olaylar, Hacı Bektaş Velî'yi Müslüman olmayan zümrelerle mücadeleyi öne çıkaran bir gazi-velî hüviyeti içinde takdim ederken; Anadolu'da anlatılan olaylar, onu daha çok insanlarla ilişkilerinde gönül almaya önem veren ve bunu yaparken zaman

118 Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmeleri*, s. 3-4; Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. XXIII-XXIV; Yıldız, "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", s. 335.

119 Bkz., Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. XXIII.

120 *Vilâyet-nâme-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, Millî Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, Kayıt no: 215; ayrıca bu nüsha, Ali Çelebi isimli bir kişi tarafından 1034 yılı Rabîulevvel ayında (1624-1625 yılları) şu an elimizde olmayan daha eski bir nüshadan istinsah edilmiş ve müstensihî tarafından Hacı Bektaş tekkesine bağışlanmıştır. Bkz., *Vilâyet-nâme*, v. 217a; yine eserin değişik nüshalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz., Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. XXIX-XXXVIII; Ocak, "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi", s. 471-472; Yıldız, "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", s. 335-336.

zaman kerametleriyle de gücünü gösteren bir gönül adamı olarak tasvir eder.¹²¹ Eserin ortaya koyduğu Hacı Bektaş Velî, inanç ve yaşam tarzı itibarıyla gerçek bir Müslüman sûfisidir. Tüm bu yönleriyle eser, Hacı Bektaş Velî'nin hem tarihsel şahsiyetinin hem de tasavvufî hüviyetinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Alevî/Bektaşî kültür ve geleneği içerisinde vilâyet-nâme'nin, temelde bir inanç ya da fıkıh kaynağı olarak görülmemekle birlikte, bize Hacı Bektaş Velî'nin mensup olduğu dinî ve kültürel çevreyi tanıma açısından çok değerli bilgiler verdiği ortadadır. Bu yüzden eserde Alevî/Bektaşî geleneğinde kabul görmüş olan inanç ve ibadet konuları ile ilgili sistematik anlamda bir şeyler bulmak zor görünmektedir; ancak dikkatli bir inceleme ile satır aralarında önemli inanç ve ibadet unsurlarının ifade edilip vurgulandığı ortaya çıkar. Bu unsurların da yaygın İslamî inanç ve anlayışlarla paralellik arz ettiği görülür.¹²² Esere yine inançlar açısından bakıldığında, eski Türk inançları, Şamanizm, Uzakdoğu dinlerinden olan Budizm, Zerdüştlük ve İran bölgesi dinlerinden Maniheizm ve Mazdeizm'de dahil olmak üzere çok çeşitli dinî motifler görülmektedir. Örnek olarak, dağ ve tepe kültü, taş ve kaya kültü, tahta kılıçla savaşan sûfiler, tenasüh ve don değiştirme inançları, ejderha ile mücadele eden, gaipten ve gelecekte haber veren sûfiler, ateşe hükmetme, kemiklerden diriltme, kadın-erkek ortak ayinler ve ateş kültü, söz konusu bu inanç motiflerinin ilk göze çarpanlarıdır.¹²³

Esasen sadece bu inanç motiflerinden hareketle Hacı Bektaş Velî ve arkasından oluşan kültürel mirası tamamıyla İslam öncesi veya İslam dışı inanışların bir uzantısı gibi görmek de mümkün değildir; zira eserde çok güçlü ve yer yer çok sık İslamî inanç ve ibadet motifleri de kendini belli etmektedir. Öyle ki bu yüzden Hacı Bektaş Velî, Allah'ı ve Peygamber'i dilinden düşürmeyen, sürekli Allah'a hamd eden, hiç kimsenin ayıp ve kusurunu yüzüne vurmayacak derecede ahlak ve erdem sahibi olan ve abdestsiz bir an bire dolaşmayan bir sûfi olarak tasvir edilir.¹²⁴ Yine bu bağlamda, Hacı Bektaş Velî'nin Erzincan çevresinde yaşayan Hıristiyan Tatarlar'la kurduğu ilişki örnek olarak gösterilebilir. Hünkâr, Tatarlar'ın Müslüman olmasını sağlamak amacıyla yaşadıkları bölgeye halifelerinden Karadonlu Can Baba'yı göndermiş ve böylece onların İslam dinini kabul etmele-

121 Ocak, "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi", s. 472.

122 Bkz., İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan Yay., İst., 2002, s. 33-37.

123 Ayrıca bkz., Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 71; Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmeleri*, s. 71, 78, 81, 103, 118.

124 *Vilâyet-nâme*, v. 1a-1b, 8a-8b.

rine yardımcı olmuştur.¹²⁵ Böylece eserin ortaya koyduğu anlatı ve tasvirler, onun gerçek bir İslam ereni olduğunu gösterir.

C) *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*

Ülkemizdeki Alevî/Bektaşî çevreler arasında, burada özellikle Tahtacılar'ı ifade etmek gerekiyor, ilgi ile okunan ve önem verilen menâkıbnâmelerden biridir. Alevî/Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumunda önemli yeri olan eserde, Hacı Bektaş Velî sonrası Bektaşîliğin gelişim ve teşekkül sürecinin önemli isimlerinden biri olan Abdal Mûsâ (1390-1410 ?)'nın faaliyetleri ve değişik menkıbeleri anlatılır.

Bektaşî menâkıbnâmeleri içinde hacim itibarıyla en küçük olanı¹²⁶ olan bu eserin yazarı bilinmemektedir.¹²⁷ Eserin yazarı gibi, yazıldığı tarih de tam olarak belli değildir. Eserin dikkatli bir şekilde incelenmesi ile Abdal Mûsâ'nın vefatından sonra O'nun hayatı etrafında dervişleri ve sevenleri tarafından ortaya konulan sözlü ve yazılı rivayetlerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıktığı anlaşılır. Özellikle dil ve üslup özellikleri açısından XV. yüzyıla ait olduğu dikkat çeker.¹²⁸ Ülkemizde değişik baskıları yapılan eser¹²⁹, içerik olarak Abdal Mûsâ'nın ailesi, doğumu ve çocukluğu ile başlar; Anadolu'ya gelişi ve Antalya Elmalı Tekke köyüne yerleşerek buradaki faaliyetleri ile Gaybî Beğ (Kaygusuz Abdal)'le karşılaşması anlatılır. Eserin sonunda Abdal Mûsâ, Kaygusuz Abdal başta olmak üzere öğrencilerine icazet vererek onları değişik yerlere gönderir.

Anadolu Alevîliğinin temel taşlarından biri olarak kabul edilen Abdal Mûsâ, yalnız Bektaşîliğin değil, Anadolu'daki hemen hemen tüm Alevî zümrelerin üstün ve kutlu bir eren olarak görüp takdis ettiği büyük velilerden biridir. O, Anadolu Alevîliği'nin Hacı Bektaş Velî'den sonraki ikinci önderi olarak nitelendirilebilecek bir erendir. Bu yüzden menkıbeleri, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerine, hatta yeniçeriliğin kuruluşuna ait rivayetlere karışarak günümüze gelmiştir.¹³⁰ Bu durum, onun erken dönem Osmanlı tarihiyle yakından alakalı olduğunu düşündürmektedir.

125 *Vilâyet-nâme*, v. 88a-95b.

126 Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmeleri*, s. 9.

127 Eserin müellifi belli olmamakla birlikte, elimizdeki nüsha, Veli Dede tarafından 1040/1630'larda istinsah edilmiştir. Bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, (Haz. Abdurrahman Güzel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1999, s. XIV.

128 Bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, s. 68-83.

129 Örnek olarak, *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, (Haz. Abdurrahman Güzel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank. 1999; Adil Ali Atalay, *Abdal Musa Sultan ve Velâyetnâmesi*, İst. 1978.

130 Bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, s. 41; Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmeleri*, s. 9.

XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da, özellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde faaliyet gösteren Rum Abdalları zümresinin önde gelenlerinden biri olan Abdal Mûsâ, menşe itibarıyla Azerbaycan'ın Hoy şehriden olup bu yüzden Horasan erenleri arasında değerlendirilmektedir. Velâyetnâmesi'ne göre Hacı Bektaş Velî'nin amcasının oğlu olan Haydar Ata'nın torunu olduğu için soyu Hacı Bektaş'a bağlanır.¹³¹ Bektaşî geleneği de, onu Hacı Bektaş Velî ile birlikte Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş olan Yesevî dervişlerinden biri olarak görür. Âşıkpaşazâde'nin açıklamalarına göre, Hacı Bektaş Velî'nin, en azından dolaylı olarak, kendisine manevî sır (gizli bilgi) ve emanetlerini aktardığı ve vefatından sonra zaviyesinin başına geçtiği rivayet edilen Hatun Ana (Fatma Bacı)'nın muhibbî ve müridi olduğundan dolayı onun kanalıyla bu manevî sırları elde etmiştir.¹³² Yine Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgilerden Hacı Bektaş Velî'nin ölümünden sonra türbesinin sorumluluğunu da Abdal Mûsâ'nın üstlendiğini öğrenmekteyiz.¹³³

Alevî/Bektaşî geleneğinde tüm bunlardan dolayı Abdal Mûsâ'ya *pîr-i sânî* denilerek büyük saygı duyulur. Böylece tasavvufî eğitimini Hacı Bektaş dergâhında tamamlayan Abdal Mûsâ, bir müddet Sulucakarahöyük'te kaldıktan sonra buradan ayrılıp beraberindeki dervişlerle Osmanlı Beyliği topraklarında fetihlere katılmış, özellikle Bursa'nın fethinde Orhan Gazi ile birlikte olmuştur.¹³⁴ Onun bu süreçte Osmanlı gazi ve akıncılarına Hacı Bektaş an'anesini anlatıp tanıttığı tahmin edilebilir. Ardından bir süre Bergama ve Manisa yakınlarında kalmış, Aydın, Denizli, Yatağan ve Finike yoluyla Antalya taraflarına bugün Elmalı yakınındaki, o zamanki adıyla Genceli köyü (bugünkü Tekkeköy)'ne gelmiş ve bundan sonraki yaşamını burada sürdürmüştür. Velâyetnâmesi'ndeki menkıbeler, bütünüyle buradaki yaşamını anlatırlar. Öyle ki buna göre yerleştiği köy halkı, önce onu kolay kolay kabullenmemiş, hatta onu köyden uzaklaştırmak istemişler, ancak göstermiş olduğu kerametlerden dolayı bundan vazgeçmişlerdir. Abdal Mûsâ, burada hâlâ mevcut olan dergâhını kurarak Bektaşî anlayışın yerleşmesi ve yayılması için dervişlerine gerekli eğitim ve öğretimi vererek ciddi gayretler sarf etmiştir. Tekkeköy'deki dergâhı da, XVI. yüzyıldan itibaren Bektaşîlerin dört büyük dergâhından biri olarak kabul edilmiştir.¹³⁵

131 *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, s. 47.

132 Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, (Nşr. Âli Bey), İst. 1332/1914, s. 205.

133 Âşık Paşazâde, 205.

134 Âşık Paşazâde, 205.

135 Bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, s. 41-56; Ahmed Rifkı, *Bektâşî Sırrı*, Karabet Matbaası, Dersaadet, 1328/1912, II, 37-39; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, Ardiç Yay., Ank., 1998, I, 240-247; Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî*, Aktif Yay., Ank., 2007, s. 232-235; Nejat Birdoğan, *Alevi Kaynakları 2*, Kaynak Yay., İst., 1999, s. 186-208; M. Fuad Köprülü, "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, XI/124, İst., 1973, s. 198-207; Orhan F. Köprülü, "Abdal Musa", *DİA*, I, İst., 1988, s. 64-65; Ocak,

Abdal Mûsâ'nın Alevî/Bektaşî geleneğindeki en önemli rolü, Hacı Bektaş Velî'nin gerçek/tarihsel şahsiyet ve kimliğinden, menkıbevî hatta menkıbeden de öte bir külte, yani mitolojik bir kimliğe dönüşüp bu kültün yayılmasında çok belirleyici bir rol oynamış olmasıdır. Bu yüzden Hacı Bektaş Velî, bu gelenek içerisinde gerçek tarihsel kimliğinden çıkarılarak bir çeşit iman konusu haline gelerek kutsallık kazanmıştır. Abdal Mûsâ'yı pîr-i sâni olarak gören Alevî/Bektaşî geleneği, onu önde gelen evliyadan saymış, hatta Hacı Bektaş Velî ile özdeşleştirmiştir. Bundan dolayıdır ki Alevî/Bektaşî geleneği, onu Hacı Bektaş Velî'nin amcası olan Haydar Ata'nın oğlu olan Hasan Gazi'nin oğlu olarak kabul etmiştir.¹³⁶ Ayrıca, 'Abdal Musa Cemi' ve 'Abdal Musa Kurbanı' gibi adlarla anılan cem ve kurban ritüelleri; 'Abdal Musa ocağı' isminde müstakil bir ocağın bulunması¹³⁷, pek çok yerde türbe ve makamının olması, onun Alevî/Bektaşî gelenek içerisindeki işlevsel yerini göstermesi açısından önemlidir. Yine cem törenindeki on iki posttan "Ayakçı postu" denilen on birinci postun, 'Abdal Musa postu' olarak adlandırılması, bunun göstergesidir.¹³⁸ Tüm bu örnekler, Abdal Musa'nın Alevî/Bektaşî çevrelerde iyi tanındığını ve Alevî/Bektaşî anlayışın teşekkülünde, doktrin ve edebiyatının meydana gelişinde onun çok önemli ve dikkat çekici rolünün olduğunu göstermektedir.

Bu çerçeve içinde Abdal Mûsâ velâyetnâmesi, XIV. yüzyılda yaşamış olan Abdal Mûsâ'yı tanımak ve Alevî/Bektaşî kimliği içerisindeki yerini görmek açısından önemli bir yere sahiptir. Eser, Türkmen toplulukları arasında hatırı sayılır bir yere sahip olan Abdal Mûsâ'nın yaşadığı dönemi, o dönemde yaşayan farklı dinî ve sosyal gruplarla ilgili güzel bilgiler vermekle beraber, aynı dönemde yaşayan derviş topluluklarının halk kitleleri ve merkezi iktidar ile ilişkileri noktasında da değerli bilgiler verir. Yine bu eserde o dönem Teke yöresinde yaşayan Türkmen topluluklarının inançları, toplumsal yapı ve yaşam tarzları ile ilgili değişik malzemeler bulmak mümkündür.

D) Hacı Sultan Velâyetnâmesi

Alevî/Bektaşî çevrelerin önem verdiği menâkıbnâmeler'den biri de, Hacı Sultan Velâyetnâmesi'dir. Alevî/Bektaşî kimliğinin oluşumunda diğer menâ-

"Bektaşîlik", *DİA*, V, İst., 1992, s. 373; Ramazan Uçar, "Pir-i Sani: Abdal Musa", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (Ed. H. İbrahim Bulut), Sakarya Üniv. Yay., Sakarya, 2010, s. 273-287.

136 Bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, s. 47; Noyan, I, 243.

137 Ali Yaman, "Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu", *Uluslar arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Ank., 2001, s. 875; Gölpınarlı, "Kızıl-baş", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, VI, İst., 1977, s. 792.

138 Ahmed Rif'at Efendi, *Mir'âtu'l-Makâsîd fi Def'ı'l-Mefâsîd*, İbrahim Efendi Matb., İst., 1293/1876, s. 271; Noyan, I, 243.

kıbnâmeler kadar olmasa da, kayda değer bir yeri ve etkisi olan eserlerden biridir. Eserde Hacım Sultan'ın faaliyetleri ile değişik menkıbeleri anlatılır. Hacım Sultan Velâyetnâmesi, şu an elimizde var olan Hacı Bektaş Velî'nin halifelerinden birine ait olan tek menâkıbnâme'dir. Bu durum, Hacı Bektaş Velî'nin diğer halifelerinin onun kadar iz bırakmadıklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹³⁹

Hacım Sultan Velâyetnâmesi'nin yazarı, metinde ifade edilmemiştir; ancak Alevî-Bektaşî geleneği, eseri Hacım Sultan'a bütün gezilerinde arkadaşlık etmiş olan *Derviş Burhan* (Burhan Abdal) isimli halifesine mal eder. Abdülbâki Gölpinarlı'ya göre eserin yazılış tarihi, 1512'den öncedir.¹⁴⁰ Bedri Noyan'a göre işe, XV. yüzyıl ortalarında.¹⁴¹ Bu yüzden Alevî/Bektaşî geleneğinde Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'ndeki bilgiler, A. Yaşar Ocak'ın da ifade ettiği gibi, muhtemelen Hacım Sultan'dan özetlenerek alınmış olabilir.¹⁴² Böylece bu eserin Alevî-Bektaşî geleneğinde Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nden daha önce yazılmış olduğu söylenebilir. Bu eserde anlatılan hadise ve menkıbelerin Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'ne göre daha tafsilatlı olması ile 883/1478 tarihinde öldüğü kesin olarak bilinen ünlü Kalenderî şeyhi Otman Baba'dan genç bir şahıs olarak bahsedilmesi de bu tespiti doğrulamaktadır. Bu durumda eserin Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nden en az yirmi-otuz yıl önce ve en geç XV. yüzyılın ortalarında yazıldığı tahmin edilebilir.¹⁴³

XIV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hacım Sultan, Hacı Bektaş Velî düşüncesine bağlı önde gelen bir sûfi olup Alevî-Bektaşî geleneğinde Hacı Bektaş Velî'nin önemli halifelerinden biri olarak kabul edilir. Esas ismi Recep olan Hacım Sultan, eserde *Kolu açık Hacım Sultan* diye anılır. Yine esere göre onuncu imam Ali en-Nakî'nin torunu olup Alevî/Bektaşî an'anesinde seyyid olarak kabul edilir. Ayrıca, Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Velî'yi onunla birlikte irşad etmek amacıyla Anadolu'ya göndermiş olup ikisi birlikte hacca gittikten sonra dönüşte Anadolu'ya gelirler. Bektaşî geleneğinde onun Hacı Bektaş Velî'nin amcasının oğlu olduğu yönünde kabuller de vardır.¹⁴⁴ Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş Velî'nin yanında güzel bir şekilde yetiştikten sonra Hacı Bektaş'tan "cihâz-ı fakr" denilen tâc, hırka, çerağ, âlem, seccade ve sofrası gibi sembolik değeri yüksek olan tasavvufî eşyaları alır ve onun isteği üzerine Germiyaneli'ne (Kütahya, Afyon ve Uşak çevresi) gelir. Yine Hacı Bektaş Velî tarafından bâtın kılıcı ile terbiye edici

139 Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 52.

140 Gölpinarlı, "Hacım Sultan", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, Ank. 1970, s. 284.

141 Noyan, I, 230.

142 Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmeleri*, s. 8.

143 Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmeleri*, s. 9; ayrıca bkz., Ocak, "Hacım Sultan", *DİA*, XIV, İst. 1996, s. 505.

144 Noyan, I, 228.

olarak görevlendirilmiştir. Hacım Sultan, önce Üveyik köyünde sığır çobanlığı yapar, daha sonra Sandıklı'ya gider. Uğradığı yerlerde garip görünüm ve kıya-fetlerinden dolayı insanlar, ondan uzak dururlar, onu içlerine almazlar; çünkü o şeyhi Hacı Bektaş gibi saçı, sakalı, kaş ve kirpiği kazınmış, belden yukarısı çıplak bir dervıştır. Son olarak Uşak yakınlarındaki Susuz, günümüzdeki ismiyle Hacımköy'e yerleşir ve burada bir tekke açar, irşad faaliyetlerinde bulunur, çeşitli kerametler göstererek pek çok mürid edinir.¹⁴⁵ Benzer bilgiler, Hacı Bektaş Vilâ-yetnâmesi'nde de anlatılır. Örnek olarak Hacım Sultan'ın Hacı Bektaş Veli'nin yanındaki yaşamı, halifesi sıfatıyla Uşak ve Kütahya havalisine bizzat Hacı Bektaş tarafından gönderilişi ve buradaki faaliyetleri ile ölümüne dair bilgiler, vilâ-yetnâme'de de benzer şekilde ifade edilmektedir.

Öyle anlaşılmaktadır ki Alevî/Bektaşî kimlik ve kültürünün oluşumunda Hacım Sultan'ın yeri, Abdal Mûsâ'ya çok benzemektedir. O, tıpkı Abdal Mûsâ gibi, Hacı Bektaş düşüncesine, belki dolaylı yolla bağlı kalarak bu düşünce yapısını Uşak, Afyon ve Kütahya çevresinde yaşayan yarı göçebe Türkmen oymakları arasında yaymıştır. Bu yüzden Alevî/Bektaşî geleneği, onu önde gelen velîlerden kabul etmiştir. Bu noktada cem törenindeki on iki hizmetten biri olan "Kilerci postu"nun '*Hacım Sultan makamı*' olarak görülmesi, onun bu kültür ve gelenek içindeki yerini göstermesi açısından önemlidir.¹⁴⁶ Yine '*Hacım Sultan ocağı*' adıyla müstakil bir ocağın bulunması¹⁴⁷ da bunun göstergesidir.

Sözünü ettiğimiz bu menâkıbnâmelerin dışında Elvan Çelebi, Karaca Ahmed Sultan, Hallac-ı Mansur, Kaygusuz Abdal, Seyyid Ali Sultan, Otman Baba, Sultan Şucâuddin Veli, Koyun Baba, Demir Baba ve Merzifonlu Pîrî Baba velayetnameleri de, ülkemizdeki Alevî/Bektaşî çevreler arasında yer yer okunan kaynaklardır.¹⁴⁸

145 Bkz., Derviş Burhan, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, Millet Kütüphanesi, No: 1341; Noyan, I, 227-230; İsmail Özmen, *Hacım Sultan Velâyetnamesi ve Ocakları*, Dumat Ofset, Ank., 2009, s. 35-104, 105-153; Tufan Gündüz, "Hacı Bektaş Veli'nin Yol Arkadaşı Kolu Açık Hacım Sultan ve Velâyetnâmesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55, Ank., 2010, s. 74-95; Ocak, "Hacım Sultan", s. 505-506.

146 Ahmed Rıf'at Efendi, 271; Noyan, I, 227-228.

147 Ali Yaman, *Kızılbaş Alevi Ocakları*, Elips Kitap, Ank., 2006, s. 109; Hamza Aksüt, *Aleviler*, Yurt Kitap Yayın, Ank., 2009, s. 227-231; Özmen, 231-235, 257-259.

148 Söz konusu bu menâkıbnâmelerle ilgili olarak bkz., Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmeleri*, s. 3-5, 10-17; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 49-50, 54-56, 61; Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye (Baba İlyas Horasânî ve Sütalesinin Menkıbevi Tarihi)*, (Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1995, s. 1-176; *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, (Haz. Abdurrahman Güzel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1999, s. 1-143; *Karaca Ahmet Sultan Menâkıbnâmesi*, (Haz. Dursun Gümüşoğlu), Alevi Vakıfları Federasyonu Yay., İst., 2013, s. 18-157; Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 2007, s. 13-184; *Otman Baba Velâyetnâmesi*, (Haz. Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül), Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ank., 2007, s. 1-278; *Demir Baba Velâyetnâmesi*, (Haz. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül), Grafiker Yay., Ank., 2011, s. 37-173; *Koyun Baba Velâyetnâmesi*, (Haz. Muzaffer Doğanbaş), Dört Kapı Yay., İst., 2015, s. 21-89; Noyan, I, 247-256, 259-264, 269-272, 283-290; Haşim Şahin, "Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı

Sonuç

Türkler'in İslamlaşma süreci ile birlikte ortaya çıkmış olan Alevî/Bektaşî kültürü, İslam kültürünün tarihsel gelişimine paralel biçimde, önemli ölçüde dinî ve tasavvufî bir karaktere sahiptir. Alevî/Bektaşî toplulukları arasında tarihsel anlamda hakim olan kültür, daha çok sözlü kültür olmasına rağmen, bu toplulukların dinî ve toplumsal yaşamına yön veren bazı yazılı kaynakların olduğu da görülmektedir. Menâkıbnâmeler, bu yazılı kaynaklar içerisinde, tıpkı Buyruk, Fütüvvetnâme ve Erkânnâme isimli kaynaklar gibi, önemli ve dikkat çekici bir yere sahiptir. Hatta Alevî/Bektaşî düşüncesinin temel kurucu metinlerinin, menâkıbnâmeler olduğu bile söylenebilir. Özellikle bunun Alevîliğin tarihsel gelişimi açısından ciddi biçimde yaşandığı sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş süreci ve sonrasında daha bariz bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî ile Abdal Mûsâ ve Hacım Sultan Velâyetnâmelerinin, menâkıbnâmeler içerisinde oldukça önemli bir yeri vardır. Tabii diğer menâkıbnâmeler de, kendilerine özgü bazı niteliklere sahip olup daha sınırlı ve lokal bir özelliğe sahiptir. Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nin Alevî/Bektaşî düşüncesinin oluşumu açısından bunların içinde önemli ve farklı bir yeri bulunmaktadır. Bu eser, Alevî/Bektaşî topluluklar için ortak bir kimlik oluşumuna katkı sağladığı gibi, aynı zamanda ortak tarih bilinci ile ortak hafızanın meydana gelmesinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Abdal Mûsâ ile Hacım Sultan vilâyetnâmeleri ise, bu gelişim sürecinde Hacı Bektaş vilâyetnâmesi'nin ortaya koyduğu temel ilke ve değerleri daha da geliştiren ve zenginleştiren bir özelliğe sahiptir.

Hem geleneksel Alevîlik, hem de Bektaşîliğin tasavvufî karakteri ile temel kurumlarını Alevî/Bektaşî topluluklar arasında yüzyıllar boyunca birer kutsal metin gibi okunan bu kaynaklardan önemli ölçüde aldığı söylenebilir. Öyle ki daha çok tasavvufî içeriğe sahip olan bu metinler sayesinde, Hak Muhammed Ali, dört kapı kırk makam, üç sünnet yedi farz, eline diline ve beline sahip olmak gibi önemli dinî/tasavvufî inanç ve değerler, Alevî/Bektaşî anlayışa yüzyıllar boyunca esas karakter ve kimliğini kazandırmıştır.

Kaynakları: Velayetnameler", s. 360, 362-364; Birdoğan, *Alevî Kaynakları-1*, Kaynak Yay., İst., 1996, s. 121-172, 173-195; Aksüt, *Anadolu Alevîliğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri*, Tasarım Art Yayın Kültür, Ank., 2002, s. 115-116, 120; Orhan F. Köprülü, "Velayet-name-i Sultan Şücaüddin", *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İst., 1972, s. 177-184; Suraiya Faroqhi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir Kent Ereni: Merzifonlu Piri Baba", (Çev. Harun Yıldız), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, XVIII, Ank., 2001, s. 119-140; Haşim Şahin, "Vilâyet-nâme-i Sultan Şücaeddin Tarih Kaynağı Olarak Değeri", *Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, Ank., 2016, s. 63-74; Muzaffer Doğanbaş, "Piri Baba Velayetnamesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 41, Ank., 2007, s. 161-181.

KAYNAKÇA

- Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, (Haz. Abdurrahman Güzel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1999.
- Ahmed Rıf'at Efendi, *Mir'âtu'l-Makâsîd fî Def'ı'l-Mefâsîd*, İbrahim Efendi Matb., İst., 1293/1876.
- Ahmed Rıfki, *Bektâsî Sırrı*, Karabet Matbaası, Dersââdet, 1328/1912.
- Aksüt, Hamza, *Anadolu Aleviliğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri*, Tasarım Art Yayın Kültür, Ank., 2002.
- _____ *Aleviler*, Yurt Kitap Yayın, Ank., 2009.
- Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âli Osman*, (Nşr. Âlî Bey), İst. 1332/1914.
- Atalay, Adil Ali, *Abdal Musa Sultan ve Velâyetnâmesi*, İst. 1978.
- Ateş, Ahmet, "Menâkıp", *İA*, VII, İst., 1988, (ss. 701-702).
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1982.
- Biçer, Bekir, *Firdevsî-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Tablet Yay., Konya, 2006.
- Birdoğan, Nejat, *Alevi Kaynakları-1*, Kaynak Yay., İst., 1996.
- _____ *Alevi Kaynakları 2*, Kaynak Yay., İst., 1999.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333/1917.
- _____ "Uzun Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî)", *Türk Yurdu*, IV/75, İst., 1330/1915.
- Buyruk*, (Der. Sefer Aytekin), Emek Basım-Yayınevi, Ank., 1958.
- Demir Baba Velâyetnâmesi*, (Haz. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül), Grafiker Yay., Ank., 2011.
- Derviş Burhan, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, Millet Kütüphanesi, No: 1341.
- Doğanbaş Muzaffer, "Pîrî Baba Velayetnamesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 41, Ank., 2007, (ss. 161-181).
- Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye (Baba İlyas Horasânî ve Sülalesinin Menkıbevi Tarihi)*, (Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1995.

- Faroqhi, Suraiya, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir Kent Ereni: Merzifonlu Piri Baba", (Çev. Harun Yıldız), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, XVIII, Ank., 2001, (ss. 119-140).
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılap Kitabevi, İst., 1995.
- *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İst., 1977.
- "Kızıl-baş", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, VI, İst., 1977, (ss. 789-795).
- "Hacım Sultan", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, Ank. 1970.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî*, Aktif Yay., Ank., 2007.
- Gündüz, Tufan, "Hacı Bektaş Velî'nin Yol Arkadaşı Kolu Açık Hacım Sultan ve Velayetnâmesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 55, Ank., 2010, (ss. 71-95).
- Güner, Ahmet, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, İzmir, 1999, (ss. 47-72).
- Karaca Ahmet Sultan Menâkıbnâmesi*, (Haz. Dursun Gümüşoğlu), Alevi Vakıfları Federasyonu Yay., İst., 2013.
- Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, (Haz. Abdurrahman Güzel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1999.
- Korkmaz, Esat, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yay., İst., 2003.
- Koyun Baba Velâyetnamesi*, (Haz. Muzaffer Doğanbaş), Dört Kapı Yay., İst., 2015.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., Ank., 2009.
- "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII/25, Ank. 1943, (ss. 379-522).
- "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, XI/124, İst., 1973, (ss. 198-207).
- "Firdevsî-i Tavîl", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, IV, İst. 1977, (ss. 649- 651).
- Köprülü, Orhan Fuat, *Tarihî Kaynak Olarak XIV ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İst., 1953.

- “Velayet-name-i Sultan Şücaüddin”, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İst., 1972, (ss. 177- 184).
- “Abdal Müsa”, *DİA*, I, İst., 1988, (ss. 64-65).
- “Uzun Firdevsî”, *DİA*, XIII, İst. 1996, (ss. 127-129).
- Mélikoff, Irène, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitapları, İst., 1998.
- Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*, Ardıç Yay., Ank., 1998.
- Ocak, A. Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İst. 1983.
- Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1997.
- “Türk Tarihinin Kaynağı Olarak Bektaşî Menâkıbnâme (Vilâyet-nâme)’lerinin Mahiyeti”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (21-25 Eylül 1981), III, Ank. 1989, (ss. 1239-1247).
- “Bektaşîlik”, *DİA*, V, İst., 1992, (ss. 373-379).
- “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *DİA*, XIV, İst., 1996, (ss. 471-172).
- “Hacı Bektâş-ı Veli”, *DİA*, XIV, İst., 1996, (ss. 455-458).
- “Hacım Sultan”, *DİA*, XIV, İst. 1996, (ss. 505-506).
- Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yay., İst. 1995.
- Otman Baba Velâyetnâmesi*, (Haz. Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül), Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ank., 2007.
- Özmen, İsmail, *Hacım Sultan Velayetnamesi ve Ocakları*, Dumat Ofset, Ank., 2009.
- Öztelli, Cahit, “İslam’dan Sonra İlk Halk Edebiyatı ve Anadolu’da Meydana Gelen Eserler”, *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Ank., 1976, (ss. 344- 350).
- Sarıkaya, M. Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihî Arka Planı*, Ötüken Yay., İst. 2003.
- Şahin, Haşim, “Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velayetnameler”, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (Ed. H. İbrahim Bulut), Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya, 2010, (ss. 357-366).

- “Vilâyet-nâme-i Sultan Şücâeddin Tarih Kaynağı Olarak Değeri”, *Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, Ank., 2016, (ss. 63-74).
- “Menâkıbnâme”, *DİA*, XXIX, Ank., 2004, (ss. 112-113).
- Taşgın, Ahmet, “Ayetten Nefese: Alevi-Bektaşî Edebiyatının Oluşumu”, *Yol*, XVIII, Ank. 2002, (ss. 28-43).
- Uçar, Ramazan, “Pir-i Sani: Abdal Musa”, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (Ed. H. İbrahim Bulut), Sakarya Üniv. Yay., Sakarya, 2010, (ss. 273-287).
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst. 1995.
- “Osmanlı Dönemi Tasavvuf Düşüncesinin Bazı Temel Kaynakları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Haz. A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 2005, (ss. 19-45).
- Üzüm, İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan Yay., İst., 2002.
- Vilâyet-nâme-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, Kayıt no: 215.
- Yaman, Ali, *Kızılbaş Alevi Ocakları*, Elips Kitap, Ank., 2006.
- “Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu”, *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Ank., 2001, (ss. 849-881).
- Yıldırım, Rıza, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 2007.
- Yıldız, Harun, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2016.
- “Anadolu Aleviliği'nin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 30, Ankara, 2004, (ss. 323-359).